

O CONFIRMARE DOCUMENTARĂ A UNEI VECHI PRACTICI – BRICHETAREA SĂRII ÎN VASE DE LEMN LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI

Vasile DIACONU¹

Cuvinte cheie: *cristalizarea sării, brichetare, vase de lemn, Balthasar Hacquet, estul României*

Keywords: *salt crystallization, briquetting, wooden containers, Balthasar Hacquet, Eastern Romania*

Necesitatea obținerii sării a impus în decursul istoriei găsierea unor tehnici variate, care să aibă drept scop final procurarea unei resurse extrem de importante pentru comunitățile umane. Mărturiile arheologice, sursele documentare și comportamentele societăților arhaice confirmă pe deplin acest lucru, mai ales că modalitățile de exploatare au fost condiționate de starea naturală a sării². În cazul surselor de apă sărată deosebit de două maniere diferite de utilizare: folosirea

¹ Complexul Muzeal Județean Neamț – Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț, TÂRGU NEAMȚ.

² N. Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307-310; D. Monah, *L'exploitation du sel dans les Carpathes Orientales*, în O. Weller (ed.), *Archéologie du sel: techniques et sociétés*, Internationale Archäologie, ASTK, 3, Colloque 12.2, XVe Congrès UISPP, Liège, septembre 2002, Rahden/Westfalie, 2002, p. 143; O. Weller, *Aux origines de l'exploitation du sel en Europe. Vestiges, fonction et enjeux archéologiques*, în O. Weller (ed.), *op. cit.*, p. 163-175; D. Monah, Gh. Dumitroaia, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA XVIII, Piatra-Neamț, 2007, p. 13-34; M. Mircea, *O enigmă la gura fluviului Borysthenes – cristalizarea naturală a sării „în grămezi uriașe de bulgări”* (*Hdt.*, IV, 53, 10), în E. Sava (ed.), *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău, 2003, p. 236-251; M. Mircea, M. Alexianu, *A re-evaluation of salt resources for the Cucuteni-Tripolye area*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *op. cit.*, p. 199-219; P. Gouletquer, O. Weller, *Techniques of salt making: from China (Yangtze River) to their world context*, în R. Brigand, O. Weller (eds.), *Archaeology of salt. Approaching an invisible past*, Leiden, 2015, p. 13-27.

propriu-zisă a lichidului, dar și expunerea acestuia la căldură pentru a se obține sarea cristalizată³.

Pornind de la mărturiile arheologice descoperite în siturile aflate lângă izvoare de apă sărată, s-a stabilit faptul că pentru cristalizare, în unele zone, se foloseau recipiente de lut, iar în preistorie existau anumite tipuri ceramice destinate obținerii calupurilor de sare și ne referim aici la *brichetaje*⁴. Desigur, dacă ne raportăm la presupusul pragmatism al comunităților arhaice, se poate admite că realizarea unor forme standardizate de sare putea să implice întrebuițarea unor recipiente confecționate din materiale vegetale (împletituri de nuiele, coajă de copac) sau cioplite în lemn. Confirmarea unor astfel de practici este documentată în diverse zone geografice⁵, fapt ce susține ideea că populațiile vechi puteau folosi metode variate de brichetare a sării.

Tehnicile privitoare la recristalizarea sării prin fierberea slatinei și obținerea a ceea ce în mediul tradițional se numește „huscă”⁶ s-a perpetuat până în epoca modernă, doar că în acest scop erau întrebuițate vase metalice⁷. Includem aici o

³ M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, *Izvoarele de apă sărată din Moldova Subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași, 2007.

⁴ N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 307-310; M. Andronic, *Cacica – un nou punct neolitic de exploatare a sării*, în *SCIVA*, 40, 1989, 2, fig. 4/5; D. Monah, *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni-Tripolye*, în V. Chirica, D. Monah (eds.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, BAI IV, Iași, 1991, p. 390; Idem, *Salt Springs: Places for Salt Recrystallization and Ritual Centers for Exchange with Steppe Populations*, în M. Alexianu, R. G. Curcă, V. Cotiușă (eds.), *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the Ethnoarchaeology to the Anthropology of Salt, 20-21 April 2012, 'Al. I. Cuza' University, Iași, Romania*, BARIntSer, 2760, Oxford, 2015, p. 116-117; Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *Mem.Antiq*, XIX, 1994, p. 62; C. Preoteasa, *Salt Exploitation and Valorisation by the Human Communities of the Precucuteni-Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în M. Alexianu, R. G. Curcă, V. Cotiușă (eds.), *op. cit.*, p. 143; O. Weller, *First salt making in Europe: a global overview from Neolithic times*, în R. Brigand, O. Weller (eds.), *op. cit.*, p. 71-72; V. Diaconu, *Prezența unor recipiente de lut legate de exploatarea sării în așezări ale culturii Cucuteni de la răsărit de Carpați*, în *ArhMold*, XLI, 2018, p. 179-192.

⁵ P. Gouletquer, O. Weller, *op. cit.*, p. 16-23.

⁶ A. Poruciu, *Termenul regional românesc Huscă („sare obținută prin evaporarea apei sărate”) explicat ca vechi germanism*, în *ArhMold*, XXXI, 2008, p. 253-257.

⁷ I. Murariu, *O „fabrică” de sare huscă în satul Luncani din ținutul Bacău în anul 1817*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, p. 219-222; M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, *op. cit.*, p. 294-296, fig. 10; M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, R.-G. Curcă, *Cercetări etnoarheologice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova subcarpatică*, în *Tyragetia*, S. N., II [XVII], 2008, p. 161-163.

succintă descriere a acestui procedeu, așa cum este ilustrat într-o lucrare de la începutul secolului XX:

„Pentru a căpăta husca se pune slatină în ceaune mari; ceaulul se atărnă de o cujbă, iar dedesubt arde focul. Când ceaulul scade i se mai adaugă slatină și astfel se fierbe necurmat până ce sarea se depune pe fundul ceaulului ca omătul. Lăsând apoi ceaulul să se mai răcorească se toarnă acea slatină concentrată în calupuri spre a se încheaga sau se face boțuri sau gogoloașe cu mâna. Calupurile răcite capătă o consistență aproape cu a drobului de sare din stâncă”⁸.

Obținerea sării cristalizate era generată, în principal, de necesitatea distribuirii/comercializării mineralului în zonele lipsite de această resursă⁹.

Datele etnografice cunoscute în prezent oferă unele indicii despre modul și locațiile unde se obține „husca”, dar nu există precizări referitoare la brichetarea sării în recipiente specializate.

Studierea mărturiilor unui călător străin – Balthasar Hacquet¹⁰ –, prin Moldova secolului al XVIII-lea, ne-a atras atenția asupra utilizării unor vase de lemn speciale pentru a se obține calupuri de sare. O astfel de metodă, folosită în timpuri istorice apropiate de prezent, oferă indicii valoroase care pot fi extrapolate și pentru preistorie sau antichitate.

Privitor la subiectul abordat de noi, amintim faptul că într-un studiu care reunea mai multe mărturii etnografice ale unor călători străini în spațiul românesc, P. Simionescu¹¹ făcea trimitere la un pasaj din cartea lui Balthasar Hacquet¹² (Fig. 1) în care era descrisă obținerea calupurilor de sare în vase de lemn, în Moldova secolului al XVIII-lea. Din păcate, autorul studiului nu a publicat pasajul

⁸ T. Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 397.

⁹ M. Alexianu, O. Weller, *Recherches ethnoarchéologiques sur le sel: les enquêtes de 2004 et les premières résultats obtenus dans la zone de Poiana Slatinei à Lunca (départ. Neamț, Roumanie)*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *op. cit.*, p. 312-314, fig. 3.

¹⁰ *Călători străini prin Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernavodeanu, București, 2001, p. 809-859; M. Kril, *Balthasar Hacquet as a historian*, în *Hacquetia*, 2/2, 2003, p. 49-53.

¹¹ P. Simionescu, *Mărturii etnografice – puțin cunoscute – ale unor călători străini în țările române (sec. XVII-XVIII)*, în *Revista de Etnografie și Folclor*, 16, 1971, 4, p. 289-299.

¹² B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Nürnberg, 1790 (<http://www.literature.at/collection.alo?objid=1377>); Idem, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie prin Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. R. Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, 2002.

integral, așa cum se întâlnește în lucrarea originală, inclusiv citarea sursei fiind greșită. Informația a fost ulterior preluată trunchiat și cu trimitere eronată și de către G. Luca¹³.

Având în vedere implicațiile acestei informații, am căutat sursa primară de documentare și vom reda integral acel pasaj în care e descris procedeul obținerii calupurilor de sare în vase de lemn.

„Dacă înaintezi de la această mănăstire (Sucevița – n. n.) mai departe în Muntele Pliesa, care constă din gresie gri, ca și ceilalți munți în acest ținut, se găsesc astfel de formațiuni traversate din toate părțile de pâraie sălbatică. La altitudinea mediană a acestor munți au fost practicate nu demult două puțuri de exploatare a sării, din care unul se numește Slatina di la Pliesa, iar celălalt Slatina di Plossi. Nici unul din puțuri, din care se extrage apa, nu este adânc, iar sarea din ele este amestecată cu un lut albăstrui. Înainte de a ajunge eu acolo, mi s-a spus în Galiția că acolo s-ar fi descoperit sare gemă. Doar că erau bucăți dispersate de sare, pe care trebuia întâi să le dizolve cu apă dulce, pentru a putea extrage sarea. Aproape de aceste două puțuri a fost construită o cabană, unde să se evapore apa. În aceasta am găsit un cazan dreptunghiular din tablă de fier, care măsura pe secțiuni ceva mai mult decât un Lachter (= 1,8 m – n. n.) și cu o adâncime de 14 țoli (35,56 cm – n. n.). Cazanul stătea la o înălțime de un picior și jumătate (cca. 45 cm – n. n.) pe un zid. În acest cazan se aducea saramura din cele două puțuri (care se află mai sus decât cabana) printr-o conductă, fără a o încălzi în prealabil. După evaporare, sarea se aruncă într-o albie (troacă), care are o cădere de 30 de grade, astfel că apa care se mai găsește acolo să poată curge afară. Apoi se ia un model din lemn, de formă conică, care arată ca un pahar mare, se umple cu sare și se presează un pic, apoi se răstoarnă și se pune la uscat la foc. Prin această metodă se definitivează uscarea, adăugându-se saramură de mai multe ori. O turtă mică de sare de acest fel cântărește un pfund și 13 loth (cca. 650 g – n. n.) și 100 de bucăți se vând cu doi guldeni. Un singur bărbat care face toată munca, primește 20 de creițari pe zi, iar cel care adaugă apa și o dirijează, 12 creițari. Lemnul este, în schimb, procurat foarte ieftin de la supușii din împrejurimi. Aceasta a fost o limitare pe care și-a permis-o Oficiul Sării, dar care a fost eliminată acum, drept pentru care sarea este, desigur, ceva mai scumpă, dar care prinde bine pentru aceia care primeau numai trei până la șase creițari pentru o încărcătură de lemne, dar care acum primesc 30 și chiar mai mult. Această metodă atât de simplă de a obține sarea prin evaporare este probabil prima metodă îmbunătățită de care s-au servit oamenii de la începutul lumii încoace. Putem presupune că, la începuturi, puneau saramura pe pietre fierbinți pentru a evaporă apa.

¹³ G. Luca, *Târgu Neamț. Monografie*, Piatra-Neamț, 2008.

Înainte ca această parte a Moldovei să ajungă să aparțină Casei imperiale, nu se știa nimic în această țară despre obținerea sării prin evaporare. Acum însă s-au construit deja cinci astfel de mici stații de evaporare și rezultatul este foarte însemnat.

Dacă se ia drumul spre est, se ajunge la încă trei puțuri de sare, nu atât de însemnate, unde se poate găsi numai câte un astfel de cazan mic de evaporare la fiecare dintre cele trei puțuri, deci la Slatyory sau Slatiora, la Trestiny și la Portecznie. Toate aceste puțuri se află, ca și primele, în mijlocul pădurii, în care muncitorii au la dispoziție atâta vânat, că nu trăiesc din nimic altceva întregul an¹⁴.

Un prim detaliu care se desprinde din analiza textului citat este numele celor două surse de sare, care coincide cu actuala Slatină Pleșa, de pe teritoriul comunei Marginea (județul Suceava), aflată pe malul drept al pârâului Hașca¹⁵. Investigațiile recente au confirmat exploatarea acestor izvoare în perioada medievală târzie și modernă, precum și activități de cristalizare a sării în imediata lor apropiere¹⁶.

Foarte importantă este și informația despre existența în apropierea izvoarelor a unei construcții ușoare – cabană – în interiorul căreia se afla o instalație folosită pentru cristalizarea sării. Textul ne arată că acolo se găsea un recipient metalic, de formă rectangulară, sprijinit pe un zid sau o amenajare din piatră, iar dedesubt se făcea focul necesar evaporării apei. În momentul când se obținea „husca”, aceasta era transferată într-un recipient de lemn, așezat în poziție oblică, astfel încât să fie favorizată și scurgerea lichidului ce se mai putea găsi în acel terci sărat. Pasajul cel mai important este cel în care se prezintă turnarea sării încă umede într-o formă de lemn, conică, de unde era apoi scoasă și pusă la uscat, lângă foc, obținându-se în acest fel calupuri de sare oarecum standardizate. Un alt amănunt care merită reținut este acela că peste calupuri se adăuga, la intervale de timp, saramură, cel mai probabil cu scopul de a crea o crustă solidă care să împiedice sfărâmarea conului de sare. Faptul că se cunoaște greutatea și prețul acestor forme de sare brută, precum și salarizarea producătorilor, constituie un bun argument pentru faptul că practica aceasta avea la bază niște norme, fiind probabil reglementate de acel Oficiu al Sării. Autorul textului precizează și faptul că această metodă se aplica la mai multe izvoare de apă sărată din zonă, dar nefiind practică anterior.

Din păcate, nu avem informații foarte detaliate despre acele tipare de lemn în care se turna „husca”. În afară de forma conică, nu cunoaștem modul lor de

¹⁴ B. Hacquet, *op. cit.*, p.107-109. Mulțumim pentru traducerea din limba germană dl. dr. Eduard Nemeth.

¹⁵ O. Weller, R. Brigand, M. Alexianu, *Recherches systématiques autour des sources salées de Moldavie. Bilan des prospections 2008-2010*, în *Mem.Antiq.*, XXV-XXVI/2008-2009, 2010, p. 451.

¹⁶ *Ibidem*, p. 452.

confecționare, dar putem admite că erau cioplite într-o singură bucată de lemn, fie erau făcute din mai multe bucăți, după modelul cofelor sau al butoișelor, dar nu credem că poate fi exclusă confecționarea unor astfel de „tipare” chiar din coajă de copac, mai ales că în mediul rural se cunosc și astfel de obiecte folosite pentru păstrarea sării¹⁷.

În articolul de față am evidențiat un procedeu aproape deloc cunoscut în timpurile moderne – brichetarea sării în tipare de lemn. Existența lui poate fi presupusă – prin extrapolare – și pentru vremurile preistorice. Cu siguranță, este nevoie de o analiză mai amănunțită a acestei tehnici, inclusiv pe baze experimentale, pentru a testa eficiența ei și implicit pentru a reevalua funcționalitatea și importanța brichetajelor de lut folosite în vechime.

A DOCUMENTARY CONFIRMATION OF AN OLDER PRACTICE
 – *SALT BRIQUETTING IN WOODEN CONTAINERS*
TO THE EAST OF THE CARPATHIANS
 (ABSTRACT)

The author discusses the problems regarding the traditional way of crystallizing salt, by exploiting a documentary source from the XVIIIth century. It is a passage from the work of Balthasar Hacquet (1790), which describes a less known process, namely salt briquetting in wooden containers. This practice was recorded by the quoted author in the sub-mountain area of the present Suceava county, where, by boiling salt water and using wood containers, standardized salt shells were obtained. Given the importance of this ethnographic information, as well as its rarity, we consider that additions can be also made regarding the technique of salt briquetting for later eras.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Figure 1. The title page of Balthasar Hacquet's book (1790).

¹⁷ R. Diaconu, V. Diaconu, *Wooden Recipients used for Salt. An Ethnographic Approach*, în Șt. Caliniuc et al. (eds.), *Fist International Congress on the Anthropology of Salt, 20-24 August 2015, "Al. I. Cuza" University of Iași, Romania, Programme and Abstracts*, Iași, 2015, p. 91, fig. 1/5.

HACQUET'S
 neueste
 physikalisch-politische Reisen
 in
 den Jahren 1788. und 1789.
 durch
 die Dacischen und Sarmatischen
 oder
 Nördlichen Karpathen.

Erster Theil.

Mürnberg,
 im Verlag der Neupfischen Buchhandlung.
 1790.

Figura 1. Pagina de titlu a cărții lui Balthasar Hacquet (1790)